

HOOFDSTUK IV.

De souvereine macht van den landsheer en de beschikking daarover door de staten.

Voordat wij nu het vervolg van dien heldenstrijd onder de oogen zien in verband met het vraagstuk van de verhouding van de overheid tot godsdienst en kerk, is het noodig na te gaan welke in die dagen hier de staatsrechterlijke positie van den landsheer was. Te meer is dit van gewicht, omdat de soevereiniteitskwes- tie der staten, die later zulk een groote rol in de kerkelijke troebelen speelde, niet te beoordeelen is, zonder dat wij het staatkundig samenstel dier tijden duidelijk voor onzen geest hebben.

Vóór den vrijheidsoorlog was de landsheer, althans de bourgondische vorst in volstrekten zin soverein. In zijne handen berustte de wetgevende, de uitvoerende en de rechtsprekende macht. De eerste was echter beperkt door het recht, dat reeds bestond ; door den eisch om bij elke ingrijpende nieuwe wet de toestemming der onderdanen te vragen en eindelijk door het recht der groote steden om zelf keuren en binnen zekere grenzen eigen recht te maken. Wat de uitvoerende macht betreft, had hij het recht van oorlog en vrede, legde hij de kerkelijke vonnissen ten uitvoer en was hij de aangewezen schutsheer der kerk tegen hare vijanden. Ook sprak hij recht in hoogste instantie.

Een grafelijke raad, gekozen uit enkele edelen en eenigen zijner ambtenaren, stond hem ter zijde, die in zijne afwezigheid voor hem optrad. Onder de bourgondische hertogen deed dit de stadhouder, die toen als zijn vertegenwoordiger gold, en als hij niet tegenwoordig was, het hoofd was van den grafelijken raad. Deze personen nu, vorst of stadhouder, dezen laatste met goedkeuring van eerstgenoemde, hadden, gesteund door den raad, de volle regeermacht in handen. Van een mede-regeeren der langzaam opgekomen staten was geen sprake.

Die van Holland maakten onder Karel V een college uit van zeven stemmende leden. De ridderschap en de edelen, die het geheele platteland en de kleine steden vertegenwoordigden, brachten de eerste stem uit ; de zes groote steden : Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda elk ééne stem. Zij weten zich te zamen onderzaten of onderdanen van den graaf van Holland, die zonder zijn verlof of dat van zijn stadhouder en raad niet mogen vergaderen. Mede-regeeren doen zij niet, zelfs is van het oefenen van een bescheiden toezicht door hen op de regeering des lands geen sprake. De vorst of de stadhouder roept hen, als de vertegenwoordigers zijner onderdanen, slechts op, als hij het noodig acht. En hij doet dit gewoonlijk in twee gevallen, òf als hij zelf met hen iets wenscht te bespreken òf als zij hem iets te vragen hebben. Het eerste

geschiedde voornamelijk, als de vorst eene bede of onderstandsgelden voor het oorlogvoeren begeerde. In zulk een geval was het dan gewoonte dat men den gevraagden financieelen steun toezegde, doch daartegenover het een of ander recht verkreeg, of de eene of andere grief werd weggenomen. Op deze wijze ontstonden privileges, welker bezit de hollanders zich tot geen prijs lieten ontrooven. Maar om welke reden de statenvergadering ook door of vanwege den landsheer werd uitgeschreven of wat daarop ook verhandeld werd, altijd gevoelden zich de staten Zijner Majesteits „ootmoedige Dienaars, Vasallen”, naar Wiens believen zij zullen handelen, omdat „de knecht niet boven de Meester gaan en mach”.

Onder de vorsten van het bourgondische huis kwam nu, vanwege hunne begeerte naar eenheid van alle nederlandsche gewesten, langzamerhand de gewoonte in zwang om niet tot elk hunner afzonderlijk hunne beden te richten, maar zesamen te Brussel op te roepen. Ter bevordering van nog meerdere eenheid werd zelfs een algemeene landvoogd boven de verschillende stadhouders benoemd. Maar men vergete niet, dat bij deze centralisatie aan de staten-generaal in geen enkel opzicht meerdere macht werd toegekend dan de afzonderlijke staten tot dusverre hadden bezeten. Zij hadden even veel of liever even weinig recht van spreken als deze. De vorm van het staatsbestuur had eenige wijziging ondergaan, maar in het wezen was alles hetzelfde gebleven. Van mede-regeeren was ook nu geen sprake. De vorst had en hield het opperbestuur over alles.

Doch al was dit alles zoo en al was er formeel dus niets veranderd, in de feitelijke verhouding tusschen den landsheer en zijne onderdanen, althans tusschen hem en de steden, was langzamerhand wél eenige wijziging gekomen. De omstandigheden hadden daartoe vanzelf aanleiding gegeven. Er waren spannende oogenblikken aangebroken, waarin, bij afwezigheid van den landsheer, de steden de vrijheid hadden genomen om, zonder daartoe door hem gemachtigd te zijn, uit eigen beweging samen te komen tot bespreking van de belangen van het land. Den moed hiertoe hadden de burgers voor het eerst geput uit de geldelijke afhankelijkheid, waarin de vorsten van het henegouwsche en het beiersche huis langzamerhand te hunnen opzichte waren gekomen. Zelfs had Jan van Beieren in zijn strijd met Jacoba gemeend zijne positie niet beter te kunnen versterken dan door aan de steden vrijheid van vergadering, ter behartiging van 's lands belangen, toe te staan. Doch afgescheiden van dezen maatregel van tijdelijken aard, was in het algemeen, bij den onrust der tijden en de meerdere afhankelijkheid der vorsten van hunne onderdanen, tot behoud van hunne waardigheid, als van zelf de invloed der staten eenigszins grooter geworden. Zoo vernemen wij, dat in de 15^e eeuw de drie staten, namelijk de steden, de edelen en de geestelijkheid, gedurig, niet alleen voor geldelijke belangen van den vorst, maar ook voor algemeene regeeringszaken worden samengeroepen. Er is zelfs een oogenblik geweest — al duurde

dit kort — dat de staten eene macht verkregen, als zij vroeger nooit hadden bezeten. Dit was toen de staten van Holland en Zeeland met die van Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Artois en Namen, aan Maria van Bourgondië bepaalde voorwaarden stelden, eer zij haar hulp verleenden en zij in 1477 het zoogenaamde Groot-Privilegie gaf. Daarin verklaarde de vorstin, dat voortaan een Groote Raad, waarvan de leden door haar uit de verschillende staten moesten worden gekozen, haar in de regeering zou ter zijde staan; dat zij zonder toestemming der staten-generaal geen oorlog zou voeren; en dat de staten-generaal zoowel als de staten der afzonderlijke provincies vrij zouden mogen vergaderen. Ja, zelfs verkregen de onderdanen het recht om aan de vorstin, zoo zij zich niet aan het Groot-Privilegie hield, hunne gehoorzaamheid op te zeggen. Het is duidelijk dat door deze bepaling de vroegere verhouding tusschen vorstin en volk principieel werd veranderd. De opperheerschappij van eerstgenoemde over het laatste werd vervangen door een contract, dat in een bepaald geval door het volk kon worden opgezegd. Echter moeten wij aan dit Groot-Privilegie, ter beoordeeling van de latere rechten der staten, geen waarde toekennen. Maria's zoon toch, Philips de schoone, heeft dit Privilegie, als aan zijne moeder tijdens hare minderjarigheid afgeperst, herroepen en de staten hebben aan die herroeping eenparig hunne goedkeuring gehecht.

Onder Karel V was echter, zooals wij hierboven zagen, de oude verhouding tusschen vorst en onderdanen weder geheel hersteld, al was door de onder zijne voorgangers opgedane ervaringen, bij de staten het besef hunner macht eenigermate toegenomen. Aan mederegeeren met den landsheer dacht evenwel niemand. Het is alleen het anti-nationaal bewind van Philips II geweest, hetwelk hen, ter wille van het behoud van de privilegies en de vrijheden van het land, er van lieverlede en min of meer onopzettelijk toegebracht heeft, zich bevoegdheden toe te eigenen, die de vorst bezat. En naar mate die strijd heviger werd, werd dit in steeds sterker mate het geval, totdat in de worsteling op leven en dood en de daarbij plaats hebbende afzwering van den wettigen vorst, de staten zichzelf de soevereiniteit toekenden, die destijds aan den landsheer had behoord.

Onder degenen, die zich aanvankelijk tegen dit streven verzetten, behoorde prins Willem. Hij, graaf van Nassau-Catsenellenbogen, dus zelfstandig rijksvorst, was door Philips II, vóór diens vertrek naar Spanje, in 1559 tot stadhouder en lieutenant-generaal van Holland, Zeeland, Utrecht, Voorn en Briel benoemd, in plaats van den overleden Maximiliaan, markgraaf van der Vere. Den 28^{en} Augustus van dat jaar had hij in de handen van de hertogin van Parma, regentes dezer landen, den eed afgelegd, waarbij hij beloofde „de rechten, hoogheid en heerlijkheid van den koning te bewaren; het welzijn der onderdanen te bevorderen; hen tegen alle overlaster te beschermen; goed recht en justitie te helpen handhaven; alle

provisiën van justitie te expedieren en executeren, met advies van den raad van Holland en Utrecht; Burgemeesters, Schepenen en wetten, waar zulks noodig zijn, naar ouder gewoonte te vernieuwen; de steden en sterkten te doen bewaren en bewaken, en de staten te vergaderen, als het noodig zal zijn, tot bewaring en verdediging derzelve, en voorts alles te doen wat een stadhouder en lieutenant-generaal kan en moet doen, en aan zijnen stand toekomt, met alle voorrechten, vrijheden en vrijdommen, daartoe staande". In eene openlijke en in eene geheime instructie, hem vóór zijne officiële aanstelling gegeven, werd hem gelast zorg te dragen dat de veroordeelde gezindheden, volgens de plakaten, zouden worden gestraft en uitgeroeid. Ook moest hij controleeren of er een baljuw, ambtman of rechter met ketterij besmet was, en indien dit het geval was, zulks aan de hertogin mededeelen. Eveneens werd hem opgedragen toezicht te houden op de verboden boeken, de scholen en hare onderwijzers, en er voor te zorgen dat wetgeving en rechtspraak in handen kwamen van goede catholieken en christen-menschen. Uit deze instructie blijkt dat, hoe groot de macht van Willem van Nassau, als stadhouder, ook mocht wezen, hij zich in alles had te gedragen als vertegenwoordiger van den koning, die slechts één godsdienst in zijn rijk duldde, namelijk den roomsch-catholieken. Vóór alles moest hij evenwel de rechten, de hoogheid en de heerlijkheid van den koning helpen bewaren.

Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de prins zich in den aanvang verzette tegen de meerdere of mindere zelfstandigheid, die de staten zich naar aanleiding van de staatkunde van Philips begonnen toe te kennen. Maar ondanks zijn tegenstand schieven zij vergaderingen uit zonder voorkennis of goedvinden van den landsheer. Heette het eerst dat zij slechts dienden om de loopende of onschuldige zaken af te doen, daarna veranderden zij als vanzelf in samenkomsten, waarin gewichtige onderwerpen van algemeen belang aan de orde kwamen. Gebeurde het eerste nog in 1564, reeds in 1566 ging men tot het laatste over. Ongetwijfeld heeft een man als Jacob van der Eynde, die in 1560 advocaat van Holland geworden was, grooten invloed op de versterking van het gezag der staten uitgeoefend. Maar zelf hebben zij toch wél het bedenkelijke van hunne daden gevoeld en daarom naar een rechtsgrond gezocht, die zij met eigenaardige vrijmoedigheid meenden gevonden te hebben in het Groot-Privilegie van Maria van Bourgondië, dat nota bene door haren zoon Philips den schoone, met eenparige toestemming der staten, was herroepen. Al vallen de daden der staten gemakkelijk uit de dreigende tijdsomstandigheden te verklaren, rechtens kwam den koning of zijn stadhouder alleen de bevoegdheid toe, de staten-vergadering bijeen te roepen, door middel van het Hof van Holland, den Raad van den Vorst.

Hoewel de prins zich met den algemeenen gang van zaken allermint kon vereenigen en vooral de strenge toepassing der plakaten

afkeurde, nam hij de hem opgedragen functie van stadhouder en lieutenant-generaal van Holland, Zeeland, Utrecht, Voorn en Briel in elk opzicht correct waar. Hij schijnt echter gevoeld te hebben dat het hem hoe langer zoo bezwaarlijker zou vallen dit te doen. Althans in 1566 vroeg hij ontslag uit den staatsdienst. Als reden voerde hij aan, dat er voor hem in Nassau particuliere zaken waren te regelen, die zijne tegenwoordigheid aldaar eischten. Maar de koning bewilligde in zijn verzoek niet. Hij deed dit op tweeërlei grond. Ten eerste, wilde hij eerst de rust in de landen, die onder Willem's stadhouderschap stonden, hersteld zien, en ten andere wenschte hij eerst een kwestie met Oranje over diens stadhouderschap van Bourgondië te zien opgelost. Philips had kennelijk de diepere bedoeling van de ontslag-aanvraag begrepen en wilde Willem nu juist op zijn post handhaven om op hem de volle verantwoordelijkheid van den loop der zaken te leggen.

Voor het oogenblik stelde Willem zich met de weigering des konings tevreden. Een jaar later in 1567, toen de toestand hier te lande er niet beter op was geworden, vroeg hij de landvoogdes, de hertogin van Parma, in plaats van ontslag, onbepaald verlof, om zijne „sonderlinge affaires” in het graafschap Nassau te regelen ¹⁾. Om meer kans te hebben, dat dit verzoek hem niet zou worden geweigerd, voegde hij er bij, dat het hem er niet om te doen was „te verlopen of te latiteren” ²⁾, maar eenvoudig om zijne particuliere aangelegenheden in orde te brengen, en dat de koning, te wiens beschikking hij bleef, hem slechts had te gebieden om hem terstond van Dillenburg, waarheen hij ging, te zien terugkeeren ³⁾.

Ditmaal werd zijn verzoek ingewilligd. Hij kreeg verlof om te gaan. En in zijne plaats werd Maximiliaan de Hennin, graaf van Bossu, tijdelijk tot gouverneur en stadhouder van Holland aangesteld, namelijk „bij provisie en gedurende het afwezen van de Prince van Orangien in Duitschland” ⁴⁾. Als Willem terugkwam, verviel dus de functie van Bossu. Oranje bleef rechtens stadhouder. Hij had alleen een plaatsvervanger voor den tijd, waarin hij zijn ambt niet kon waarnemen.

Maar — zoo kan men vragen — indien hij stadhouder bleef, pleegde hij dan geen daad van rebellie, toen hij in 1568 de wapens opvatte tot bevrijding der Nederlanden van de spaansche dwingelandij? Oranje's eigen antwoord op die vraag is ontkennend geweest.

¹⁾ Zie zijne verantwoording bij Bor t. a. p. dl. I bldz. 222 en 223.

²⁾ Geheel in overeenstemming hiermede lezen wij bij Gachard: „le sommaire est que ledict prince (d'Orange) se tient deporté et deschargé, du moins suspendu (tant qu'il aultre ordonnance) de Votre Majesté, de tous ses gouvernemens, estatz et charges, tant ceulx qu'il ha eu par les mains de Votre Majesté que miennes” (Corresp. de Guillaume la Taciturne Tom. II bldz. 415).

³⁾ Bor t. a. p. dl. I Bijvoegsel v. authentieke stukken bldz. 16.

⁴⁾ Bor t. a. p. dl. I bldz. 172.

Hij was onder den diepen indruk gekomen van de wreedheid der spanjaarden „die dagelyks contracten, verbonden en privileges te niet doen”. Hij zag uit de verte langzamerhand het land, onder de geweldenarij der albaansche en spaansche tirannie, te gronde gaan. Tot hem kwamen de smeekbeden zoowel van roomschen als hervormingsgezinden om de reddende hand tegen de verdersers van het nederlandsche volk uit te steken. Eindelijk werd hij zelt in Januari 1568 door den bloedraad ingedaagd, zonder dat met zijne rechten als rijksvorst en vliesridder rekening was gehouden, en werd zijn zoon te Leuven opgelicht en naar Spanje gezonden, met verkrachting van de privileges der leuvensche universiteit. Kan het verwonderen dat hij ten slotte van zijne rechten als soeverein, als zelfstandig duitsch rijksvorst gebruik maakte en het zwaard aan de heup hechtte „om te verhoeden de verderfenis dezer landen”? Alle nadruk valt hier op „zyne rechten als soeverein”. Hij begint den strijd niet als stadhouder des konings, dat is als onderhoorige tegen zijn heer, maar als prins van Oranje, graaf van Nassau, Catsenellenbogen, Heere en Baron van Breda, van Diest enz. En zooverre is hij er vandaan een opstandeling te willen zijn tegen zijn wettigen vorst, dat hij uitdrukkelijk verzekert naar de wapens te grijpen „op grond van groote affectie tot den koning van Spanje en Zyne Majesteits Erf-Nederlanden”. Alles wat Alva, Vargas, del Rio en dergelijken hier te lande verrichten, moet strekken „tot grote onuitsprekelijke verachtinge van syne Majesteit”. Daarom zou de koning, als hij onpartijdig over den stand van zaken werd ingelicht, hunne daden niet kunnen goedkeuren. Hij moet, als hij dit doet, door valsche rapporten zijn misleid. De prins treedt dan ook op vóór den koning tegen zijne misleiders, die zijn naam in minachting brengen en schuldig staan aan het mogelijk verlies van het land. En de staten-generaal, die de hulp van den prins inroepen, staan op hetzelfde standpunt, waar zij hem adviseeren de Nederlanden „te behouden in den dienst van syne Majesteit en in haren ouden staat, vrydom en welvaren en een yder van de voorsz. in vrydom en liberteit van synder Religien en concientien”. Bij dit laatste naderden zij echter de niet te overbruggen klove tusschen zich en tusschen Philips. Die liberteit kon en zou de spaansche koning met zijne beginselen nooit toestaan. Indien beiden op hun standpunt bleven staan, moest een strijd op leven en dood volgen, en zoowel door de staten als door Oranje het standpunt hunner onderworpenheid aan en het handelen in den naam van den koning eerlang moeten worden prijs gegeven.

Zoover was het echter thans nog niet.

In dezen tijd handelen Willem en de Nederlanders nog steeds met elkander als de stadhouder des konings met diens onderdanen. De oorlog, door hem gevoerd, verstoort aanvankelijk die verhouding niet. In overeenstemming daarmee wekt hij in 1570 als „de Prince, Ryks-Stadhouder-generaal Zijner koninklyke Majesteit over Hol-

land, Zeeland, Vriesland en Utrecht'', „allen en iegelyken Staten, Heeren, Ridderen, Edelen, Schouten, Burgemeesteren, Schepenen, Rentmeesteren, Hoofdmannen van ambachten en goede ingezetenen derzelve landen van onzen gouvernementen'' op, hem te steunen in den strijd tegen de mishandeling van het volk en de verderfelijke belastingen. Uit een staatsmansoogpunt was het vooral begrijpelijk, dat de prins op dit laatste, zulk een teer punt voor ons volk, den nadruk legde. De leidlieden hier te lande moesten verder zelf beoordeelen op welke wijze zij den prins den besten steun konden bieden. Hij heeft hen alleen als stadhouder des konings willen aanzetten tot een daad, die hij zoowel in het belang van Philips als in het hunne acht. Omgekeerd blijven ook de Nederlanders hem als stadhouder erkennen en eeren. Wanneer de graaf van der Marck in 1572 voor den Briel komt, eischt hij de stad op, „uiten naem van den prince van Orangien, als stadhouder des Coninks over Holland''. Evenmin als de strijdende prins er aan denkt zelf soverein over de Nederlanden te worden, evenmin dachten daaraan staten of geuzen. Allen treden voor de belangen van het land des konings op tegen de brusselsche bloedhonden. Zij maken den landvoogd los van den koning, nu de eerste den naam van den laatsten tot schande maakt en het land ten verderve voert. En Oranje zet alles op het spel om de hem toevertrouwde gouvernementen in naam en ten bate van zijn soverein Philips te bewaren en te bevestigen.

Het was dan ook in zijne hoedanigheid van stadhouder des konings dat de prins de statenvergadering van 20 Juli 1572 te Dordrecht bijeenriep. Men heeft gemeend dat deze onwettig was, omdat hij alleen die steden in de gelegenheid had gesteld vertegenwoordigers te zenden, „die zij des toe betrouwen'', en alzoo de rechten van de niet-opgeroepen steden had verkort. Maar hiertegenover kan worden opgemerkt dat deze laatste de steden waren, die zich onder Bossu hadden gesteld *tegenover* den prins. Het waren dus de plaatsen, die in Bossu iemand anders waren gaan zien dan des prinsens plaatsvervanger, wiens werk zou zijn afgeloopen, wanneer de prins zelf weder zijn stadhouderlijke functie ging waarnemen; de plaatsen, die met het gezag van den prins hadden gebroken en in plaats van het zijne dat van Bossu hadden erkend. Wat was dus natuurlijker dan dat hij de steden, in welke hij door deze daad de verdedigers der albaansche en spaansche tyrannie zag, rustig thuis liet, waar hij meende juist als stadhouder des konings deze tyrannie te moeten bestrijden? Zij hadden immers tegenover zijn wettig gezag dat van een dwingeland geplaatst. Wij kunnen dus in de beperking van zijn oproep tot de steden, die hem als stadhouder bleven huldigen, niets anders zien dan de noodzakelijke consequentie van het eenmaal door hem en de staten ingenomen standpunt, dat hij de officieele vertegenwoordiger van den koning was, en dat waar hij als zoodanig optrad, Bossu moest wijken.

In de belangrijke vergadering van Juli 1572, waarin naast de vier

grooten steden Dordrecht, Haarlem, Leiden en Gouda, acht kleine vertegenwoordigd waren, namelijk Gorcum, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnikendam, met één lid der ridderschap, en één gemachtigde van Lumey, was ook als gemachtigde van den prins, Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde aanwezig. In die samenkomst stelden de staten zich op het juiste staatsrechterlijke standpunt door nog eens plechtig te verklaren dat hij was „de generale gouverneur en de lieutenant des Coninx over Holland, Zeelandt, Westfrieslandt en 't Sticht van Utrecht”. Te recht motiveerden zij dit aldus : „alsoe syne Excellentie te voren geweest ende daertoe van de Co. Mt. wettelick ende behoerlick is gecommitteert geweest, sonder dat naerderhandt eenige wettelicke ende der costumen ende rechten des Lants gelycksamige afstellinge ofte veranderinge zij nagevolcht”. Want de koning had zijn stadhouder niet willen ontslaan, hoewel Willem dit had begeerd. Bovendien lag in de tijdelijke benoeming van Bossu, als 's prinsens plaatsvervanger de erkenning opgesloten, dat hij Willem bleef handhaven. En voor zoover ons bekend is, is de prins uit deze functie nooit officieel ontzet en Bossu nooit door den koning als zijn definitieven plaatsvervanger aangewezen, ook niet nadat Willem de wapens tegen de albaansche tyrannie had opgenomen en de bloedraad zijn vonnis tegen hem had uitgesproken. De staten handelden dus correct en bewezen goede juristen te zijn, toen zij hem erkennen bleven als „beschermer ende hoefit deszelve Lants in afwezen der Co. Mt.”. Als dientengevolge hier te lande de meest verwarde toestanden geboren werden, dan lag de schuld daarvan bij Philips, die, hoewel tegenstander van Oranje, hem desniettemin als stadhouder handhaafde om hem des te meer te kunnen bezwaren en als rebel te kunnen dooden. Maar zoowel de prins als de staten hebben als echte staatslieden dezen stoot van spaansche sluwheid meesterlijk gepareerd.

Formeel bleef de staatsinrichting in het begin van den opstand in menig opzicht dezelfde als vroeger. Philips — de landsheer ; Oranje — de stadhouder ; de staten — de vertegenwoordigers van edelen en steden. Dit waren de drie machten, waarmede men in zake de regeering des lands als van ouds te doen had. Maar zakelijk waren de staatkundige verhoudingen geheel gewijzigd. Philips mocht nog als koning worden gehuldigd en aan de spaansche ministers de schuld worden toegekend van wat hier door Alva en de zijnen geschiedde, het verzet der nederlanders trof toch hem hoofdzakelijk en sloeg zijne politiek met lamheid. En natuurlijk kwam dit de positie van den prins en zijn prestige als stadhouder ten goede, terwijl hij van zijn kant onwillekeurig de staten releveerde, door hen, als bewaarders van de „costumen en privilegien”, zoo goed als in alles te erkennen en alleen te willen regeeren „by advyse van de Staten”. Het vertrouwen, dat zij hem hadden geschonken door de geheele land- en zeemacht onder zijn bestuur te plaatsen, slechts met deze ééne beperkende bepaling dat de capiteins op de

schepen door hem of door zijn vertegenwoordiger, graaf van der Marck, alleen mochten worden aangenomen „naer voer gaende informatie ende advys van de watersteden”, werd beantwoord door het vertrouwen van zijn kant, dat hij hun zoo goed als in alle staatszaken medezeggenschap gaf, omdat hun „de gelegenheid des Lands en humeuren van de ingesetenen van dien best kennelijk sijn”. Willems ideaal was, in overleg met de staten en onder de schuts van den koning, de oude vrijheden des lands te handhaven. Maar daarmee werd tevens de weg gebaad voor de omzetting van de vroegere verhouding van den landsheer en zijne onderdanen in een verbond tusschen Oranje en de staten, waarbij de laatste een invloed kregen als nooit te voren.

Merkbaar werd die versterkte invloed op verschillende punten. Ambtenaren en troepen moesten zoowel aan den stadhouder als aan de staten den eed afleggen, iets wat ten aanzien van deze laatste vroeger nooit het geval was geweest. In overleg met de staten wordt door den prins een nieuw Provinciaal Hof van Holland ingesteld, en nevens hem worden, insgelijks met hun advies, drie raden: een staatsraad, een raad van financiën en een raad van admiraliteit in het leven geroepen. Zelfs oefende de prins de wetgevende macht, die hem was toevertrouwd, niet uit, zonder gedurig met het gevoelen der staten rekening te houden. En wat den oorlog aangaat, hadden de prins en de staten elkander beloofd in geen vergelijk met den vijand te treden zonder elkanders „advys ende consent”. De prins zelf werkte dus, gelijk blijkt, op allerlei wijzen den invloed der staten in de hand.

Dat bleek vooral duidelijk in 1574. De prins dacht er toen ernstig over om het land voor goed te verlaten en zijne pogingen tot bevrijding op te geven, omdat de staten hem onvoldoende geldelijke hulp verleenden. Oranje toch miste elken rechtstitel, krachtens welken hij in zulk een geval bepaalde eischen kon stellen. Als stadhouder des konings kon hij natuurlijk geen geld vragen om den oorlog met Spanje voort te zetten. En een anderen titel had hij niet. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat hij, om in deze leemte te voorzien, zelf op het bezit van zulk een titel heeft aangedrongen. Doch hoe dit zij, de vrees van den prins te verliezen, wat voor de staten zooveel beteekende als de overwinning van den spanjaard, bracht hen er toe Willem te verheffen tot „Hoofd en Overigheid” en hem als zoodanig aan te bieden de „absolute macht, autoriteit ende souverain bevel tot directie van alle gemeene Landszaken, niets uitgezonderd”. Het volgend jaar, in 1575, ging men nog eenigszins verder, blijkens het regeeringsstuk der Unie tusschen de Ridderschap, Edelen en Steden van Holland van 11 Juli, waarin gezegd wordt dat de prins zal hebben „volkomen autoriteit ende macht als souverain ende overhoofd, te gebieden ende te verbieden alles wat conservatie ende bescherming dienlijk of schadelijk zal mogen sijn”. Van dien tijd af bezat de prins dus een bepaalden rechtstitel, die hem de

bevoegdheid verleende zekere eischen te stellen b.v. om hem voor het voortzetten van den oorlog krachtiger geldelijken steun te schenken. Echter dient hierbij in het oog te worden gehouden, dat men zich ook nu van Philips niet losmaakte. Ten bewijze hiervan diene dat genoemde macht aan Oranje alleen gegeven werd „zoolang de landen in den oorlog of wapenen zijn”. De benoeming sloeg dus slechts op den noodtoestand. Was deze voorbij, dan zou er ook geen behoefte meer aan dien bijzonderen titel zijn. Doch op dit oogenblik scheen hij noodig „tot bewarenisse van de gemeene ruste ende welvaart, onderhoudt van goede Politie, Privilegien ende Vrijheden, en sonderlinge tot conservatie van de Christelycke Religie”.

Oranje liet zich die opdracht welgevallen, nadat hem door de staten behoorlijke financieele steun was toegezegd. Want niet om zijn eigen eer maar om de vrijheid der Nederlanden was het hem te doen.

Zoo kwam dan, gedurende den oorlogstijd, de souvereiniteit in handen van den prins; of, zooals de staten het beleefd tegenover Philips uitdrukken „geduyrende dit tegenwoordige onverstandt ende geschil van de Kon. Majesteyt van Spaignen”. Want nog altijd beschouwden zij hem als „geabuseert van de Spaensche Inquisitie ende haren Aenhangh”. Maar met dit al beschikten zij dan toch maar op dat oogenblik door den nood gedreven over de souvereiniteit. Getuigde dit reeds van het besef hunner macht, niet minder sterk komt dat besef uit in de wijze, waarop zij de door hen aan den prins geschonken souvereiniteit beperkten.

De prins zou geen nieuwe privileges mogen verleenen dan met hun advies. Ook mocht voortaan slechts „als de nood of verzekerdheid vereischte” door hem eenige afstelling of vernieuwing van stedelijke magistraten worden gedaan, en dan nog alleen met toestemming van de meerderheid van de vroedschap, of, zooals het nog voorzichtiger wordt uitgedrukt, met die van de meerderheid van hen die de vroedschap en het lichaam van de steden in de staten vertegenwoordigen. Verder mocht de prins de rechters wèl benoemen, maar met deze tweevoudige beperking . ten eerste voor zoover de uitoefening van dit recht niet aan de Rekenkamer behoorde en ten andere wanneer het niet de verandering of vernieuwing van eenmaal zittende rechters betrof. In dit laatste geval toch gaven de staten eerst advies of dit al of niet gewenscht was, en zoo zij dit gewenscht oordeelden, bonden zij de keuze van den prins aan een door hen opgegeven drietal. Eindelijk kreeg de prins een landraad naast zich, bestaande uit enkele gedeputeerden uit de staten van elk kwartier (namelyk uit Zuid-Holland, Noord-Holland en Zeeland), die deze laatsten van alles op de hoogte hielden. Uit dit alles blijkt duidelyk dat het besef hunner macht in deze critieke tijden zeer was toegenomen.

Doch het meest kwam dit uit in de motiveering van hun opdracht aan den prins als „Hoofd en Overigheid”. Daarin lezen wij, „dat

alle Republieken en Gemeenebesten best worden behouden, gesterkt en bevestigd bij eenigheid, welke niet wel kan zijn bij velen, in wille en gemoed veel tijds differerende, en dat mitsdien ook noodig was, dat de Regeering gesteld wierd en bevolen aan één Hoofd en Overigheid". Aan deze woorden ligt duidelijk de overtuiging ten grondslag dat de staten in den noodtoestand, waarin het land verkeerde, zelf de leiding van de staatszaken op zich hadden kunnen nemen, maar het om praktische redenen beter geoordeeld hebben daarmede één persoon te belasten. Een bepaald beginsel verzette zich dus naar hunne meening, niet tegen hunne aanvaarding van het bestuur des lands; een éénhoofdig bestuur verzekerde alleen een beteren gang van zaken. Op hun standpunt hadden zij dus in de toenmalige omstandigheden het gouvernement aan zich kunnen houden, maar het algemeen belang bracht mede dit aan Oranje op te dragen. Want niet alleen bezaten zij in hem een éénhoofdig bestuur, maar bovendien een ervaren staatsman, een persoon van vorstelijken bloede, een lotgenoot van het volk — en een stadhouder des konings.

Ja, ook dit laatste. Want in hetzelfde jaar 1576, waarin de prins, bij de nauwere vereeniging van Holland en Zeeland door deze provincies in zijne hooge positie als „soverein" en „overhoofd" werd bevestigd, stelden de staten bij de pacificatie van Gent als voorwaarde, dat hij Admiraal-generaal van de zee en Stadhouder van Zijne Majesteit van Holland en Zeeland, Bommel en andere geassocieerde plaatsen zou *blijven*. Niet alleen stelden zij zich dus op het standpunt, dat hij, ondanks den oorlog, niet opgehouden had dit te zijn, maar zij spraken dit, alsof het van zelf sprak, ook tegenover den koning uit. Merkwaardigerwijze kwam Philips daartegen ook nu niet in verzet, maar aanvaardde hij de genoemde voorwaarde en bleef hij dus in Willem zijn stadhouder zien. En de staten van hun kant beschouwden Philips nog altijd als hun wettigen landsheer, die Oranje had aangesteld „om het welzijn zijner onderdanen te bevorderen".

De reden van hun verzet tegen Alva en na diens vertrek tegen Requesens lag dan ook hierin, dat deze mannen, in plaats van dat welzijn te bevorderen, er mede spotten. Op dienzelfden grond meende Oranje, als stadhouder, den strijd tegen hen te moeten voeren. Zij toch waren voor hem een beletsel om het mandaat, dat hem door den koning was verleend, uit te voeren. Zoowel voor Oranje als voor de staten vielen dus de genoemde landvoogden Alva en Requesens uit het organisme der staatkundige machten weg. Wat zij niet waren, doch hadden moeten zijn, werd nu de prins, met dit onderscheid, dat niet Philips, maar de staten hem in de gelegenheid stelden om zijn mandaat in het belang dezer landen te vervullen. Dat beteekent echter niet, dat de staten zich toen reeds zelf als sovereign beschouwden, wiens ambtenaar de prins was. Integendeel zagen zij op dat oogenblik nog in zich zelf de adviseurs of raadgevers van den prins en meer niet. De eigen-

lijke soeverein was en bleef Philips, maar zijne macht sliep als het ware gedurende den tijd, waarin landvoogden in zijnen naam de bevolking uitmoordden en de privilegies en vrijheden mis-kenden. Op zijn stadhouder, die, aan zijn lastbrief getrouw, het wel-zijn van Philips' onderdanen bleef bevorderen, brachten zij haar over. Hij werd de soeverein ad interim „zoo lange de landen in oorlog of wapenen zijn”. Zoodra de koning zijne landvoogden, die de Nederlanden ten verderve sleepten, verloochende, zou hij zijne soevereiniteit weder ongestoord kunnen uitoefenen en die van Oranje ophouden te bestaan.

Zelfs hield men nog zoozeer aan de gedachte vast dat Philips de werkelyke landsheer was, dat men alle regeeringsstukken op naam stelde van „Philips bij der gratie Gods Coninck van Castilie, bij goeddunken van onzen Neve, den Prinse van Oranje”. De justitie geschiedde voortdurend „Van wege den koning als Graaf van Hol-land en Zeeland”. Overigens was aan den prins de geheele wet-gevende en uitvoerende macht toevertrouwd, onder voorbehoud van zekere rechten, die de staten aan zich hielden.

Hoezeer de nood der tijden tot het nemen van een maatregel als laatstgenoemden drong, bewezen de staten-generaal in 1577, toen zij Matthias, aartshertog van Oostenryk, tot landvoogd der Neder-landen kozen. Die staten toch hielden niet alleen beslist aan Philips als koning vast, maar waren in de meerderheid volstrekt niet hervormingsgezind, maar goed roomsch. Desniettemin hebben zij, buiten Philips om, zelf een landvoogd benoemd. Natuurlijk tracht-ten zij om de ontstemming van den koning te temperen, allerlei rede-nen aan te voeren, die hen tot deze daad hadden genoopt. De koning woonde zoo ver en de tijdsomstandigheden drongen tot spoedig ingrijpen „bij provisie en onder 't welbehagen en aggregatie van syne Majesteit”. Het trof zoo mooi, dat Matthias juist op dat oogenblik in het land was, en de koning kon er immers geen bezwaar tegen hebben, dat zijn neef en zwager in die functie werd benoemd, waar hij reeds zelf beloofd had een persoon van koninklyken bloede tot opvolger van don Jan, die na Requesens landvoogd was geworden, aan te wijzen. Bovendien waarborgde de benoeming van Matthias de bevordering van den roomschen godsdienst en de gehoorzaam-heid aan den koning. Maar al deze schoon schijnende redenee-ingen konden de waarheid niet te niet doen, dat de staten-generaal, door den nood der tijden gedrongen, een zelfde daad verrichtten als de staten van Holland en Zeeland met de benoeming van Oranje hadden gedaan. En als zelfs de staten-generaal, bij wie „de behoudnisse der voorschreven Roomse Catholyke Religie en de behoorlyke gehoorsaemheid van synder Majesteit” op den voor-grond stond, de benoeming van Matthias met hunne staatsrechter-lyke opvattingen konden overeen brengen, hoeveel te begrijpelyker wordt dan de houding der hervormingsgezinde staten van Holland en Zeeland, toen zij de soevereiniteit aan Oranje opdroegen !

Door de benoeming van Matthias tot landvoogd door de staten-generaal steeg middelerwijl het aanzien van prins Willem. Want allereerst verklaarden de staten van Holland en Zeeland daarbij, dat zij, al was Matthias tot landvoogd gekozen, ook voortaan slechts „de bevelen en dispositien uitgegaen op den name van den voornoemden Prince van Orangiën” zouden opvolgen. Deze houding sproot niet voort uit de zucht om eene zekere provinciale souvereiniteitsmacht tegenover die der staten-generaal te plaatsens, maar uit de vrees dat Matthias, gesteund door den roomschen adel, die jaloersch was op Oranje, omdat deze bij toeneming in den volksgunst deelde, hem langzamerhand van zijne plaats zou dringen en daarmede de hervormde belangen zou schaden. Hoe groot die volksgunst zelfs in de zuidelijke provincies was, blijkt wèl uit het feit, dat de staten-generaal, die Matthias hadden benoemd, ook om Oranje den voet dwars te zetten, aan den aandrang van het volk moesten toegeven met de aanstelling van Willem tot Matthias' luitenant-generaal. Zij besloten althans Matthias in dien geest te adviseeren onder voorgeven dat zijne jonkheid hem ongetwijfeld behoefte deed hebben aan een beproefd raadsman als de prins was — en de nieuwe landvoogd volgde dit advies op. Maar daarmede stegen het aanzien en de invloed van den prins. Hij werd vice-landvoogd of ondergouverneur over de verschillende gewesten, en als zoodanig de stadhouder van Matthias genoemd, gelijk deze de landvoogd van Philips heette. Oranje bekleedde dus van dat oogenblik twee functies in naam des konings, die van stadhouder van Holland en Zeeland en die van onder-gouverneur van al de gewesten. Bovendien rustte de souvereiniteit over de twee zoeven genoemde provincies, krachtens besluit der staten, in zijne hand. In naam regeerden Philips en de landvoogd Matthias; inderdaad deed het Willem van Oranje.

Maar evenals de tijdsomstandigheden hem en de staten, die hem de souvereiniteit hadden opgedragen en aan wie hij zelf een groote macht liet, naar voren hadden gebracht, zoo deden zij het ook de staten-generaal. Dit was reeds duidelijk uitgekomen bij de benoeming van Matthias, maar niet minder was dit het geval bij de formulering der artikelen, waarop Matthias tot gouverneur werd aangenomen. Dat geheele staatsstuk berustte op de overweging, dat de regeering in handen was van den gouverneur *en* de staten-generaal. Matthias krijgt een raad naast zich, samengesteld door de staten der afzonderlijke provincies, en deze raad zal kennis moeten hebben van alle staatsstukken, die de landvoogd ontvangt, voor zoover „eenigzins den staet des Lands betreffende”, om „bij stemmen of opiniën daerop te worden geadviseert en geresolveert na behoren”. Bovendien moeten de landvoogd en de raad beiden nog in tal van zaken het advies en goedgeken van de staten-generaal vragen. Zoo mogen zij zonder deze geven plakكاتen of ordonnanties maken „inbrengende eenige nieuwe gewoonten en gebruiken”; zoo mag

zonder hen geen buitengewoon krijgsvolk worden gelicht of aangenomen en mogen geen steden met garnizoenen worden belast. De penningen, die van de verschillende staten komen, zullen geadministreerd worden „bij 't beleiden van de voorschreven Staten of bij dengenen die zij daertoe ordineren sullen”. En eindelijk kunnen de staten-generaal vergaderen, wanneer en zoolang zij wenschen, en zullen zij moeten bijeenkomen, als enkele provincies zulks vragen „om eenige saken van gewichte aldaer voorvallende”, waarvoor eene algemeene vergadering noodig is, zonder dat voor een en ander de toestemming van den landvoogd behoeft te worden gevraagd.

Uit dit alles blijkt hoe krachtig de staten-generaal zich deden gelden. Sprak het machtsbesef bij hen zelfs nog niet sterker dan bij de staten van Holland en Zeeland? Deze laatsten toch droegen de soevereiniteit aan den prins van Oranje op; de eersten maakten Matthias eigenlijk tot hun ambtenaar, met wien zij nog minder deden dan de regeering deelen.

Maar nog veel verder gingen de staten-generaal in 1581, toen de pogingen van den keizer om verzoening tusschen Philips en de Nederlanden te bewerken, waren mislukt. Toen achtten zij zelfs het oogenblik gekomen om met den koning te breken. Voordat men hiertoe overging, had men omgezien naar een anderen soeverein, omdat men zich den goeden gang van zaken niet kon voorstellen zonder een eenhoofdig bestuur. Onder den invloed van den prins was de broeder en troonopvolger van den franschen koning, de hertog van Anjou, gekozen „met zulke hoogheden en preëminentien, als de voorgaende heeren hebben bezeten”. Anjou werd dus wat Philips tot dusverre was geweest. Men noemde hem dan ook „prins en heer”. Hadden de staten-generaal eerst in Matthias een eigen landvoogd gekozen, nu benoemden zij een eigen landsheer. Maar evenals zij den landvoogd aan bepaalde artikelen hadden gebonden, deden zij het Anjou. In een reeks van zeven en twintig bepalingen werd bij de opdracht van de soevereiniteit en voor de zelfstandigheid der staten tegenover Frankrijk en voor de handhaving der „oude tractaten, contracten, gerechtigheden, privilegiën, vrijheden en gewoonten” gezorgd. Ook zou de nieuwe landsheer voortaan bij elke belangrijke staatszaak de medewerking der staten behoeven. Het stoutste bewijs van hun klimmend machtsbesef leverden zij echter wel hiermede, dat zij, toen Matthias zijn ontslag nam, Oranje, die luitenant-generaal was geworden krachtens zijne benoeming door Matthias, nu eigenmachtig zelf die waardigheid opdroegen buiten Anjou om. Zij deden dit in Juni van hetzelfde jaar, waarin in de maand Januari aan Anjou de soevereiniteit was opgedragen. Zij beschikten dus niet alleen over de soevereiniteit ten gunste van wien zij wilden, maar beperkten ook hare macht, zooveel zij wenschten. Zoo verzwakten zij de positie van hun nieuwen soeverein en versterkten zij de hunne. Toen Anjou in Februari 1582 het hem opgedragen gezag kwam aanvaarden, stond hij in dit opzicht voor een feit.

Het is duidelijk dat de aanbidding van de souvereiniteit aan Anjou de feitelijke afzwering van Philips was. Formeel had deze laatste dan ook aan de eerste dienen vooraf te gaan. Maar men nam liever het zekere voor het onzekere en zorgde dat men een nieuwen landsheer had, voordat de vroegere werd losgelaten. Dit laatste geschiedde in Juli 1581. Toen werd door de staten-generaal Philips plechtig als landsheer afgezworen. In forsche taal spraken zij uit, dat het volk niet geschapen is om den vorst, maar de vorst om het volk en dat men aan een koning, die zijne onderdanen als slaven behandelt, geene gehoorzaamheid is verschuldigd. Zij wenschen en kiezen een anderen en beteren vorst, en eischen van ieder den eed aan hen, de staten-generaal, tot bijstand tegen den spaanschen koning. Maar hoewel zij de waardigheid van souverein, zooals wij zagen, aan bepaalde voorwaarden bonden en bleven binden, dachten zij er nu noch later aan om zelf de uitoefening van het hoogste gezag in handen te nemen. Zij droegen voor goed de souvereiniteit op aan Anjou en zijne wettige „mannelijke oiren of erfgenamen”, en toen Anjou kinderloos stierf, deden zij hetzelfde aan den franschen koning.

Men had dus in 1581 geheel gebroken met den vroegeren eerbied voor Philips. De voorstelling alsof hij zelf een goedertieren vorst was, wiens ministers met hunne handlangers Nederland aan de spaansche tyrannie opofferden, was volkomen prijsgegeven. Men had van de politiek van Madrid in al die jaren genoeg ondervonden om overtuigd te zijn, dat het, onder leiding van Philips, ging om de vernietiging van het eigen, nationaal bestaan. De prijs, gesteld op het hoofd van den volksheld, Willem van Oranje, had haar volkomen ontmaskerd. De opstandelingen waren nu de doodsvijanden van den koning. Maar intusschen hadden ook de theorieën omtrent het recht tot afzetting van den vorst, die na den Bartholomeusnacht in Frankrijk en Zwitserland zóó krachtig waren verkondigd, niet alleen haren weg naar de Nederlanden gevonden, maar waren zij tevens door steeds meerderen met instemming begroet, om in 1581 in de beslissende daad der afzwering te worden omgezet. Het nederlandsche volk was er niet om Philips — en daarom weg met dien volksmoordenaar.

HOOFDSTUK V.

Calvijn's leer omtrent het koningschap.

Wij kunnen de vrijheid, die de staten namen om hun wettigen landsheer af te zetten, eerst begrijpen, wanneer wij ons duidelijk indenken welke beginselen omtrent het wezen van het koningschap in het algemeen en omtrent dat van het absolute koningschap in het bijzonder, langzamerhand ingang hadden gevonden. Naar